

Поліщук Віра Аркадіївна
 доктор педагогічних наук, професор
 завідувач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
 Тернопільський національний педагогічний університет
 імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З БІЖЕНЦЯМИ

У статті розкрито зарубіжний досвід соціальної роботи з біженцями. Охарактеризовано діяльність міжнародних організацій (Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців, Міжнародної Організації з Міграції, ЮНЕСКО, Міжнародного Комітету Червоного Хреста, Європейської Ради з питань біженців та вигнанців та інших), які здійснюють значний вплив на розробку міжнародних підходів і стандартів соціальної роботи з біженцями та вимушено переселеними особами. Розкрито основні напрями і форми соціальної роботи з біженцями. Схарактеризовано особливості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і Канади до роботи з означеною категорією клієнтів.

Ключові слова: міграційна політика, біженці, соціальна робота, соціальна робота з біженцями, напрями і зміст соціальної роботи з біженцями, соціальний працівник, професійна підготовка соціальних працівників, рівні професійної підготовки, технології професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, практична підготовка, підготовка майбутніх соціальних працівників до міжкультурної взаємодії.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Провідним завданням міграційної політики будь-якої держави є подолання стихійності міграції, розробка результативних механізмів впливу на цей процес, забезпечення нормальних умов життєдіяльності (проживання, працевлаштування, навчання біженців) та зменшення негативних впливів біженства на людей. Запорукою успішної реалізації цих завдань є усвідомлення необхідності професійного підходу до вирішення проблем біженців та належної професійної підготовки соціальних працівників до роботи з означеною категорією клієнтів.

Вивчення досвіду практичної роботи соціальних служб з біженцями дало змогу виявити суперечність між життєво необхідними потребами суспільства у соціальних працівниках, які володіли б технологіями роботи з біженцями і реальним станом їх підготовки до роботи з означеною підготовки майбутніх фахівців до роботи із біженцями.

Для національної системи професійної освіти підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями – проблема нова, вона потребує цілого комплексу активних науково-методичних пошуків, змін в навчальному процесі. До них необхідно віднести вдосконалення освітньо-професійної програми підготовки, програм навчальних дисциплін, програмно-методичне забезпечення навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання досліджуваної проблеми, і на які спирається автор. Актуальним питанням теорії і практики соціальної роботи в Україні присвячено роботи В. Беха, І. Звереві, М. Лукашевича, І. Миговича, В. Полтавця; професійної підготовки соціальних працівників О. Карпенко, І. Козубовської, Г. Лактіонової, Л. Міщик та інших. Дослідження зарубіжного соціальної роботи і професійної підготовки соціальних працівників представлено у працях Л. Віннікової, Н. Гайдук, В. Козубовського, Г. Лещук, Н. Микитенко, О. Ольхович, О. Пічкарь, О. Пришляк, Г. Слезанської, Н. Собчак та інших.

© Поліщук В.А.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Зважаючи на недостатній рівень вивчення й висвітлення досвіду соціальної роботи з біженцями і професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з означеною категорією клієнтів, вважаємо за доцільне проаналізувати накопичений досвід соціальної роботи з біженцями і підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із зазначеною категорією у США і Канаді та окреслити його прогресивні ідеї з метою запозичення в нашій країні.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами. Матеріали статті виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка «Теоретичні і методичні основи соціально-педагогічної діяльності і соціально-педагогічної освіти» (РК № 0109U002310).

Формулювання цілей статті. Метою пропонованої статті є вивчення досвіду роботи з біженцями і професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з означеною категорією клієнтів у США і Канаді.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На основі аналізу наукових напрацювань українських (В. Андрієнко, С. Бритченко, І. Ковалишин, О. Копиленко, О. Малиновська, В. Олефір, О. Піскуп, Ю. Римаренко, Г. Суботенко, С. Чехович, О. Шамшур, М. Шульга та ін.), американських та канадських учених (Д. Бернієр, Дж. Брінкман, М. Коумлі, К. Лайонс, Дж. Мартін, Дж. Паркер, Л. Роджлер, М. Шерраден та ін.), які розкривають теоретичні і практичні основи соціальної роботи з біженцями, з'ясовано, що феномен біженства є складовою міжнародних міграційних процесів і характеризується перетином громадянами кордонів країни виходу. За причинами, що спричиняють досліджуване явище, біженство належить до вимушених міграцій, тобто таких, коли рішення щодо зміни місця проживання приймається під впливом обставин, які мають пряму чи потенційну загрозу для життя, здоров'я чи майна громадян та їх сімей:

природні катаклізми, екологічні лиха, соціально-політичні фактори тощо. Біженцями вважають осіб, які перебувають за межами країни свого походження; зазнають обґрунтованих побоювань переслідування на основі расової і релігійної приналежності, громадянства, належності до певної соціальної групи, дотримання певних політичних переконань; не мають можливості чи бажання користуватись захистом країни виходу чи повертатися до неї.

Провідну роль у вирішенні проблем біженства (в тому числі і в реалізації соціальної роботи з біженцями) у міжнародному контексті відіграють міжнародні організації (Управління Верховного Комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Міжнародна Організація з Міграції (МОМ), ЮНЕСКО, Міжнародний Комітет Червоного Хреста, Європейська Рада з питань біженців та вигнанців та інші), які виконують функцію посередників між біженцями та урядами країн, що їх приймають. Означені міжнародні організації надають здебільшого виконують такі функції: допомагають державним структурам і неурядовим організаціям, які працюють у сфері міграції; надають безпосередню допомогу біженцям та особам, які шукають притулку; здійснюють навчання представників влади, соціальних працівників, працівників неурядових організацій, що сприяє поширенню прогресивних ідей міжнародного досвіду, впровадженню інноваційних технологій роботи з біженцями, апробованих у світовій практиці.

У процесі дослідження нами з'ясовано, що у США і Канаді основні напрями, зміст і форми соціальної роботи з біженцями зумовлені ліберальною соціальною політикою цих країн та основоположними міжнародно-правовими нормами і правилами, які інкорпоровані в їх національне законодавство. З'ясовано, що робота з біженцями у цих країнах передбачає такі основні напрями: соціальний (надання тимчасового притулку, забезпечення харчуванням, одягом); соціально-педагогічний (розробка і реалізація комплексних реабілітаційних програм зі створення умов щодо вивчення мови, культури, навчання, оволодіння професією, психолого-педагогічного консультування); соціально-правовий (сприяння законному в'їзду на територію країни, правове просвітництво і консультування); фінансовий (матеріальна допомога, грошові позики на перевезення членів родини); соціально-трудоий (допомога у професійному самовизначенні, оволодінні професією, перекваліфікації, працевлаштуванні); соціально-інформаційний (надання інформації щодо освітньої сфери та сфери охорони здоров'я); медико-соціальний (медична допомога). Соціальна робота з біженцями в США і Канаді здійснюється на основі партнерської співпраці державних і неурядових громадських організацій і спрямована на забезпечення їх інтеграції у соціальну структуру країни.

На основі аналізу рекомендацій Міжнародної Федерації Соціальних Працівників, Міжнародної Асоціації Шкіл Соціальної Роботи, Ради з Освіти у Галузі Соціальної Роботи, Національної Асоціації Соціальних Працівників США, Канадської Асоціації Соціальних Працівників виокремлено основні концептуальні засади освітньої парадигми підготовки соціальних працівників до роботи з біженцями: визнання цінностей соціальної роботи; взаємне визнання культурних та етнічних особливостей учасників

процесу; вирішення соціальних проблем конкретного індивіда чи групи з гуманістичних, толерантних позицій; адекватність освітньо-кваліфікаційного рівня соціального працівника вимогам суспільної практики; орієнтація на неперервну професійну освіту, формування професійної компетентності; підготовка асистентів соціальних працівників із середовища біженців (партнерська модель практичної діяльності); етно-сензитивний характер соціальних послуг. Окрім цього, виявлено, що специфіка підготовки соціальних працівників до роботи з біженцями у США і Канаді зумовлена соціальною політикою держави; законодавчо-нормативною базою; досвідом роботи з біженцями; нормативно-правовими документами міжнародних організацій; вимогами споживачів цих послуг; цінностями й етичними принципами соціальної роботи.

На основі аналізу рекомендацій Міжнародної Федерації Соціальних Працівників, Міжнародної Асоціації Шкіл Соціальної Роботи, Ради з Освіти у Галузі Соціальної Роботи, Національної Асоціації Соціальних Працівників США, Канадської Асоціації Соціальних Працівників і напрацювань українських науковців щодо професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах Канади і США (Н.Гайдук, Н.Собчак, Н.Микитенко, О.Ольхович та ін.) нами виокремлені основні концептуальні підходи до професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з біженцями: визнання людини як найвищої цінності земного буття; визнання культурних та етнічних особливостей учасників соціальної взаємодії, вирішення соціальних проблем конкретного біженця чи групи біженців на основі гуманістичних підходів; адекватність рівня професійної підготовки соціального працівника вимогам суспільної практики; орієнтація на неперервне професійне зростання професійних соціальних працівників; підготовка асистентів і помічників соціальних працівників із середовища біженців.

Узагальнення результатів наукових напрацювань дає підстави стверджувати, що у США і Канаді процес підготовки соціальних працівників до роботи з біженцями здійснюється у вищих навчальних закладах, має різнорівневий характер, базується на концепції неперервності освіти; характеризується міждисциплінарним підходом і партнерськими взаєминами з різними соціальними установами.

Аналіз змісту професійної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і Канади дав змогу з'ясувати, що підготовка майбутніх фахівців до роботи з біженцями здійснюється у процесі вивчення інваріантного і варіативного компонентів. Інваріантний компонент передбачає вивчення загальноосвітніх та базових професійних дисциплін і направлений на оволодіння знаннями з теорії і практики соціальної роботи, соціальної політики і служб соціального забезпечення, цінностей та етики соціальної роботи. Варіативний – спрямований на спеціалізовану підготовку та задоволення інтересів майбутніх фахівців через вивчення дисциплін за вибором.

На основі аналізу законодавчих нормативних освітніх документів, наукового доробку з проблеми і практики професійної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і Канади виявлено такі особливості досліджуваного процесу:

– в обох країнах підготовка соціальних праців-

ників здійснюється за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, магістра і доктора соціальної роботи;

– у процесі професійної підготовки майбутнім фахівцям пропонують обов'язкові й елективні курси, які спрямовані на теоретичну підготовку й оволодіння технологіями роботи з різними категоріями біженців. Це такі курси, як: “Теорія і практика роботи з біженцями”, “Соціальна робота з іммігрантами та біженцями”, “Розуміння культури етнічних груп та іммігрантів”, “Етносензитивна практика соціальної роботи”, “Соціальна робота з мультикультурними спільнотами”, “Мультикультуральні та багатогенераційні підходи до зцілення людини у стані втрати та горя”, “Практика “наснаження” біженців” (стимулювання активності; формування вмінь відстоювати свої права, оволодіння технологіями самостійного вирішення проблем), “Методи поліетнічної практики: практика “наснаження” біженців: спільнот, які пересуваються”, “Методи поліетнічної практики: етнографічне інтерв'ю у практиці “наснаження”, “Практика у галузі мультикультурного психічного здоров'я”;

– у програмі підготовки бакалаврів соціальної роботи (в контексті їх підготовки до роботи з біженцями) передбачено вивчення: соціальної політики; подій і процесів, що спричиняють масове переміщення людей; діяльності соціальних служб і соціальних працівників з реалізації програм і проектів допомоги біженцям; проблем інтеграції біженців;

– у процесі професійної підготовки магістрів значну увагу приділено науково-практичним аспектам їх підготовки до діяльності на мезо- і макрорівнях; оволодінню менеджментом і технологіями соціальної роботи з біженцями;

– програми післядипломної освіти соціальних працівників передбачають поглиблене вивчення різноманітних технологій соціальної роботи з біженцями.

У процесі дослідження з'ясовано, що вагому роль у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з біженцями відіграє система практичного навчання. Особливістю професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і Канади є те, що навчальний процес побудований на практико-орієнтованих моделях навчання. Провідне місце серед форм професійної підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи із означеною категорією клієнтів займають різні види практик.

Так, на рівні бакалаврату майбутні соціальні працівники проходять такі види практик: генералістичну (ознайомлювальну); практичну діяльність у соціальних установах й агенціях під наглядом супервізора; самостійну практичну діяльність в соціальній службі з метою формування професійних компетенцій та вмінь і навичок. Особливої уваги з метою упровадження в практику професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищих навчальних закладах України заслуговує досвід проведення практикумів-семінарів (які спрямовані на інтеграцію практичного навчання під час практики з поглибленим вивченням теоретичних курсів або окремих тем з актуальних проблем соціальної роботи). Інтегровані практикуми-семінари часто проводяться із залученням провідних науковців і висококваліфікованих

фахівців соціальної роботи. Акредитовані програми на ступінь бакалавра соціальної роботи США передбачають не менше 400 годин практичної підготовки під наглядом супервізора; дворічні магістерські програми – мінімум 900 годин. У Канаді відповідно на практичну підготовку студентів бакалаврату відводиться 700 годин; однорічної магістратури – 450 годин; дворічної – 900 годин.

На впровадження заслуговує досвід здійснення практичної підготовки майбутніх фахівців у міграційних службах, в урядових та неурядових установах, що працюють з біженцями. Така система практичного навчання сприяє тому, що майбутні соціальні працівники навчаються інтегрувати теорію і практику, аналізувати, активно застосовувати на практиці ті знання, уміння і навички, які вони засвоїли в процесі теоретичної підготовки. Маючи справу з реальними соціальними і особистими проблемами різних категорій населення, опиняючись у реальній ситуації надання професійної допомоги, студенти опановують професійними компетенціями, що сприяє формуванню в них готовності до професійної діяльності.

Практичному спрямуванню підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з біженцями сприяють: практично зорієнтовані технології процесу навчання (рольові ігри, робота в групі, робота в команді, оволодіння методами “практики наснаження” та культуральносензитивної практики); волонтерська робота з біженцями; залучення майбутніх фахівців до розробки і реалізації різнопланових проектів і програм соціальної допомоги біженцям.

Важливим аспектом підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з біженцями є підготовка до міжкультурної взаємодії. Основні завдання міжкультурного тренінгу полягають: в ознайомленні учасників із культурними відмінностями у міжособистісних стосунках за допомогою програвання ситуацій, у яких щось відбувається по-різному в обох культурах; у можливості трансферу отриманих знань на нові ситуації.

Висновки. Таким чином можна стверджувати, що у США і Канаді процес підготовки соціальних працівників до роботи з різними категоріями клієнтів (також і до роботи з біженцями) має різнорівневий характер, базується на концепції навчання упродовж усього життя і принципах системності, наступності, послідовності у реалізації змісту і технологій; характеризується міждисциплінарним підходом і партнерськими взаєминами з соціальними установами. З'ясовано, що обом країнам притаманні спільні базові засади професійної підготовки соціальних працівників до роботи з біженцями, що зумовлено специфікою соціальної роботи, вимогами до професійної компетентності фахівця та професійно-зумовленими особистісними якостями фахівця (самоконтроль, здатність до емпатії, відсутність упередженого ставлення щодо представників інших культур, толерантність, відсутність етнічних та расових упереджень тощо).

У процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників значну увагу приділено науково-практичним аспектам їх підготовки до роботи з біженцями та іммігрантами; оволодінню технологіями соціального “втручання” в життя і ситуацію досліджуваної категорії клієнтів; менеджменту соціальної роботи з біженцями.

Список використаної літератури

1. Ольхович О. В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади : автореф. дис... кандидата пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ольхович О. В. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – 240 с.
2. General Education Requirements Program Requirements, Washington University [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 14.06.2015: <<http://depts.washington.edu/sswwweb/programs/basw.html#program>>. – Загол. з екрану. – Мова англ.
3. Refugee and immigrant training program [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 14.06.2015: <<http://www.bu.edu/bulletins/ssw/item09.html#anchor6>>. – Загол. з екрану. – Мова англ.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2016 р.

Полищук Вера

доктор педагогических наук, профессор
заведующая кафедрой социальной педагогики и социальной работы
Тернопольский национальный педагогический университет
имени Владимира Гнатюка, Тернополь, Украина

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С БЕЖЕНЦАМИ

В статье раскрыт зарубежный опыт социальной работы с беженцами. Охарактеризовано деятельность международных организаций (Управления Верховного Комиссара ООН по делам беженцев, Международной Организации по Миграции, ЮНЕСКО, Международного Комитета Красного Креста, Европейского Совета по вопросам беженцев и изгнанных и других), которые осуществляют значительное воздействие на разработку международных подходов и стандартов социальной работы с беженцами и вынужденными переселенцами. Раскрыты основные направления и формы социальной работы с беженцами. Охарактеризованы особенности профессиональной подготовки будущих социальных работников в высших учебных заведениях США и Канады к работе с означенной категорией клиентов.

Ключевые слова: миграционная политика, беженцы, социальная работа, социальная работа с беженцами, направления и содержание социальной работы с беженцами, социальный работник, профессиональная подготовка социальных работников, уровни профессиональной подготовки, технологии профессиональной подготовки будущих социальных работников, практическая подготовка, подготовка социальных работников к межкультурному взаимодействию.

Polishchuk Vira

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Head of Social Pedagogy and Social Work Department
Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogic University, Ternopil, Ukraine

SOCIAL WORK WITH REFUGEES

In the article international practices of social work with refugees have been highlighted. The activity of international organizations (United Nations Office of the High Commissioner for Refugees, International Organization for Migration, UNESCO, International Red Cross Committee, European Council on Refugees and Exiles, etc.) that significantly influence the development of international approaches and standards of social work with refugees and displaced persons have been characterized. Main directions and forms of social work with refugees have been defined. Peculiarities of skills training of social workers working with refugees at universities of the USA and Canada have been determined. Thus it can be argued that in the USA and Canada the process training of social workers to work with different groups of clients (also to work with refugees) has a multi-level character; is based on the concept of life-long learning and the principles of consistency, continuity, consistency in the implementation of content and technology; is characterized with the interdisciplinary approach and partnerships with social agencies. It has been found that both countries shared basic principles inherent in the training of social workers to work with refugees, due to specific social work professional competence requirements for professional and vocational caused specialist personal qualities (self-control, capacity for empathy, lack of prejudice against members other cultures, tolerance, lack of ethnic and racial prejudices, etc.).

Key words: migration policy, refugees, social work, social work with refugees, direction and contents of social work with refugees, a social worker, training of skills for social workers, levels of skills training, training technology for intending social workers, practical training, intending social workers training for intercultural exchange.